

Kemal Bašić, *Zvornički sandžak u XVII stoljeću*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2021, 418.

Historijska monografija *Zvornički sandžak u XVII stoljeću* autora Kemala Bašića, 25. po redu u posebnoj ediciji Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu, predstavlja pravo osvježanje za osmanistiku, odnosno “poslasticu” na polju proučavanja osmanskog perioda bosanskohercegovačke prošlosti, posebno za 17. stoljeće koje je u mnogo čemu u zaostatku; prije svega u smislu manje obrađenosti spram drugih perioda bosanskohercegovačke historije pod osmanskom vladavinom.

Knjiga je, u osnovi, Bašićeva doktorska disertacija, odbranjena u aprilu 2018. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Razliku između rukopisa doktorske disertacije i objavljene knjige dr. Bašića, čine mjestimične, ali važne dopune u rukopisu zasnovane na dodatnim autorovim istraživanjima u Osmanskom arhivu Predsjedništva Republike Turske u Istanbulu, a koja je dr. Bašić izvršio tokom 2019. i 2020. godine, čime je došlo do završne faze naučnoistraživačkog procesa, odnosno pripremanja njegove disertacije za štampu. Time je omogućena dostu-

pnost zainteresovanim čitateljima, a prije svega naučnoj i stručnoj javnosti koja će ovo djelo podvrgnuti analizi, kritici i valorizaciji.

Bašićeva knjiga započinje uvodnim razmatranjem teme te predgovorom kojeg je glavni i odgovorni urednik ove monografije i direktor Instituta za historiju dr. Sedad Bešlija napisao kao prigodan spomen u čast iznenada preminulom kolegi historičaru i osmanisti dr. Bašiću. Autor knjige dr. Kemal Bašić je kroz osam poglavlja veoma uspješno razradio naslovljenu temu *Zvornički sandžak u XVII stoljeću*. Knjiga završava zaključkom na bosanskom i engleskom jeziku, spiskom korištenih izvora i literature, indeksom ličnih imena i indeksom geografskih pojmova te biografijom autora. Do sada smo u ovome prikazu ponudili sumarni pregled sadržaja Bašićeve knjige koji ćemo u sljedećim redovima teksta pokušati na što bolji i opširniji način približiti potencijalnim čitateljima ove monografije.

Na početku u Uvodu (str. 17-22) autor nam donosi jednu rečenicu koja predstavlja realno stanje istraženosti

bosanskohercegovačke historije 17. stoljeća, a koja je zapravo konstatacija da je ovaj period relativno slabije istražena dionica, dok je pitanje Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću skoro pa “nedirnuto”. Stoga, prema autorovim riječima “postoji i potreba i obaveza da se piše o ovoj administrativno-upravnoj jedinici Bosanskog ejaleta, njenoj egzistenciji i životu u XVII stoljeću” (str. 17). Autor navodi u kojim je arhivima, naučnoistraživačkim i kulturnim ustanovama (Osmanli Arsivi / Osmanski arhiv u Istanbulu, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Arhiv Tuzlanskog kantona) istraživao određene fondove i zbirke te koje je dokumente koristio u toku pisanja doktorske disertacije. Sva navedena i korištena arhivsko-historijska građa je djelimično prevedena, ali većinom neobjavljena. Također, autor se u pisanju doktorske disertacije oslanjao i na drugu brojnu stručnu i specijaliziranu literaturu, domaćih i inostranih autora te je koristio objavljene izvore i radove dokazanih naučnika i osmanista s prostora današnjeg Zapadnog Balkana. U daljnjem tekstu Uvoda navedene su u radu korištene naučne metode, zatim struktura, odnosno koncepcija doktorske disertacije te, u konačnici, glavni cilj knji-

ge, a on je sljedeći: “Cilj ovog rada je bio rasvijetliti ulogu ovog sandžaka i ponuditi nove odgovore na neka nedovoljno istražena pitanja iz njegove historije XVII stoljeća” (str. 22). Zapravo, autorova namjera bila je na regionalno-lokalnom nivou objasniti tranziciju koju je na globalnom planu Osmansko Carstvo doživjelo tokom 17. stoljeća, upravo na primjeru Zvorničkog sandžaka u okviru Bosanskog ejaleta kao najzapadnije i periferne pokrajine Osmanske Države.

Prvo poglavlje je naslovljeno *Opće prilike u Osmanskom Carstvu sa posebnim osvrtom na Bosanski ejalet u XVII stoljeću* (str. 23-62). U njemu se na početku govori o širem kontekstu, zapravo, autor u ovom poglavlju iznosi opšte prilike koje su vladale u Osmanskom Carstvu i Bosanskom ejaletu u 17. stoljeću. Autor objašnjava da je značaj Zvorničkog sandžaka u okviru Bosanskog ejaleta prvenstveno bio određen vojno-strateškim razlozima na terenu jer su zapravo sandžaci širom Carstva osnivani s obzirom na vojno-stratešku važnost, odnosno, da li je taj sandžak “predstavljao isturenu vojnu krajinu čiji su sandžak-bezi imali široka vojna ovlaštenja ili je činio mirnu pozadinu”. Nakon Karlovačkog mira, Bosanski ejalet se sastojao od četiri sandžaka:

Bosanski, Kliški, Zvornički i Hercegovački, što će ostati, uopšte, upravna podjela do 1851. godine. Kada je u pitanju objašnjenje ili odgovor na pitanje: “Zašto je bila uglavnom krizna situacija u Bosanskom ejaletu 17. stoljeća u odnosu na 16. stoljeće?”, dr. Bašić je stava da su uzroci tome podjednako bili i vanjski i unutrašnji faktori, odnosno, da su se “prilike u Osmanskom Carstvu (...) reflektirale na prilike u Bosanskom ejaletu”, tj. da je bila “velika umiješanost žena u vođenje Osmanskog Carstva, zaptvorenost prinčeva u krugove dvora i nepostojanje prakse da se uče vladarskim vještinama kao namjesnici pokrajina, gomilanje birokratije, nedostatak novih finansijskih sredstava zbog nevođenja ratova koji su donosili prihode i drugo”. Što se tiče značaja Zvorničkog sandžaka u okviru Bosanskog ejaleta u toku 17. stoljeća, on se ogledao u vojnom, privrednom i ekonomskom aspektu.

Drugo poglavlje *Administrativno-upravna podjela Zvorničkog sandžaka* (str. 63-166) autor započinje konstatacijom da u “upravnoj podjeli Zvorničkog sandžaka ne nalazimo neke elemente uređenja, kakvo imamo u Bosanskom i Hercegovačkom sandžaku. Ne vidimo ih ni u najranijem uređenju susjednog Smede-

revskog sandžaka, kome je u početku vladavine Osmanskog Carstva pripadala i prvobitna teritorija Zvorničkog sandžaka” (str. 63). Posebnost Zvorničkog sandžaka se ogleda u činjenici da je on nastao i bio smješten na teritoriji dvije srednjovjekovne države, odnosno da “prirodna granica, rijeka Drina, ustvari nije bila granica” (str. 63). Zapravo, dr. Bašić u ovom, prema broju stranica, najvećem poglavlju knjige donosi opsežne podatke o nahijama i kadilucima Zvorničkog sandžaka u toku 17. stoljeća, s kvalitetnim osvrtima i analizama ranijih razdoblja (srednjovjekovno i ranoosmansko razdoblje). Po sljedećem redoslijedu, autor je na osnovu izvorne historijske građe i literature detaljno opisao nahije Zvorničkog sandžaka s obje strane rijeke Drine: Bijeljina, Šabac (Bogurdelen), Bohorina, Brvenik, Donja Mačva, Donja Tuzla, Dramešin, Gornja Mačva, Gornja Tuzla, Gostilj, Gošćanica, Gračanica, Gradačac, Jadar, Jasenica, Koraj, Krupanj, Kušlat, Ludmer, Nenavište, Ptičar, Rađevina, Sapna, Smoluća, Sokol, Spreča, Srebrenica, Srebrenik, Šubin, Visori, Teočak, Završ i Zvornik (ukupno 33 nahije) te sudsko-upravne jedinice, odnosno kadiluke: Bijeljina, Brvenik, Gračanica, Jadar i Ptičar (Loznica), Krupanj (Bohorina), Srebrenica, Bogurdelen

(Šabac), Tuzla (Memlehatejn) i Zvornik (ukupno 9 kadiluka).

Treće po redu je poglavlje *Vojno ustrojstvo Zvorničkog sandžaka* (str. 167-190) u kojem autor u podnaslovi ma Sandžakbeg, Sandžak-bezi Zvorničkog sandžaka, Spahije i Gradske posade donosi veoma važne podatke u vezi prvih i kasnijih (do početka 18. stoljeća) sandžak-begova Zvorničkog sandžaka, zatim o vojnom redu spahija Zvorničkog sandžaka i njihovim obavezama, te o gradskim (tvrđavskim) posadama koje su služile u brojnim tvrđavama Zvorničkog sandžaka. Zbog vojno-strateške važnosti Zvorničkog sandžaka u okviru Bosanskog ejaleta jer je tokom 16. stoljeća bio serhad, odnosno krajina u ofanzivnom smislu, a u 17. stoljeću je funkcionisao kao serhad u defanzivnom smislu, autor je s punim pravom uvrstio ovo poglavlje u knjigu, u kojem je naglasio važnost uloge sandžak-begova i osmanskih vojnih redova Zvorničkog sandžaka. Koliko je bio važan Zvornički sandžak, između ostalog, i u vojnom smislu tokom 17. stoljeća govori nam i sljedeća rečenica: "Vojnici iz Zvorničkog sandžaka nisu bili obavezni braniti samo područje ovog sandžaka nego su često bili obavezni ići na vojne pohode u udaljena

područja Osmanskog Carstva" (str. 168).

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Stanovništvo* (str. 191-238), autor kroz nekoliko potpoglavlja donosi izvrsnu analizu stanja konfesionalnih zajednica, tj. stanovništva Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću. Dr. Bašić je konkretno predstavio međusobne odnose pravoslavaca i katolika u navedenom razdoblju, zatim migraciona kretanja te detaljno opisao konfesionalne zajednice (muslimani, pravoslavci i katolici) i njihov svjetovni i vjerski život u Zvorničkom sandžaku tokom 17. stoljeća. Autor je u posebnom podnaslovu otvorio pitanje o hamzevijama i Hamzi Orloviću. Iznosi konstataciju da je "pitanje hamzevija i njihovog osnivača Hamze bilo aktuelno u Zvorničkom sandžaku tokom XVI, a nastavilo se i u XVII stoljeću" (str. 207). Međutim, energično su se suprotstavili tadašnji najistaknutiji predstavnici bosanske ortodoksije spram Hamze i njegovih pristalica – hamzevija. Čak je i jedan pripadnik ove sekte izvršio atentat na velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića 1579. godine. Na kraju, na osnovu fetve šejhul-islama Ebu Suud-efendije, Hamza je pogubljen 6. juna 1573. godine u Istanbulu, a argumenti su bili "jer je bezbožnik (mulhid) i da

poziva muslimane u zabludu i bezbožništvo, pošto je utvrđeno da je on iznosio neke nazore kojima se vrijeđa čast našeg pegambara i da je utvrđeno njegovo potpuno nijekanje proživljenja i sudnjeg dana, i to sve s pravednim svjedocima detaljno protiv njega dokazano” (str. 208). Hamzevije su kao pojava i pokret i dalje bili prisutni u široj regiji, posebno u Zvorničkom sandžaku.

Peto poglavlje nosi naslov *Zvornički sandžak u Kandijskom i Bečkom ratu* (str. 239-258), što zorno pokazuje da se autor u ovom poglavlju bavio analizom stanja u Zvorničkom sandžaku u toku velikih ratova 17. stoljeća, vođenih između Osmanskog Carstva, Mletačke Republike, Habsburške Monarhije, Poljske Kraljevine i Ruskog Carstva. Kandijski rat, vođen između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike počeo je 1645. godine i trajao je 24 godine. Važnu ulogu u ovom ratu su imali i vojnici iz Bosanskog ejaleta koji su bili angažovani u borbama protiv Mletačke Republike u Dalmaciji i na otoku Kreti. Svoj doprinos u vidu mobiliziranih vojnika dao je i Zvornički sandžak, a autor je izdvojio jedan zanimljiv detalj vezan za dugotrajnost ovog rata: “... djeca naših zaima, koja su ostala iza njih u kolijevci,

zamjenjivala su očeve u tom ratu” (str. 240). Nakon što je Osmansko Carstvo zauzelo Kandiju 1669. godine, završen je rat za otok Kretu, a zbog otvorenog fronta u Dalmaciji, Bosanski ejalet je osjetio značajne posljedice. Bečki rat (1683–1699) predstavlja sraz snaga Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije, a priključile su se Mletačka Republika, Poljska Kraljevina i Rusko Carstvo. Ovaj ratni sukob označio je “početak kraja sultanove vlasti na prostorima srednje Evrope” (str. 243). Nakon završetka Bečkog rata, katastrofalnog po Osmansko Carstvo, “dokumenti o miru potpisani su 26. januara 1699. godine” u Sremskim Karlovcima (str. 246). U odnosu na Kandijski rat, Bečki rat je uzrokovao veće i negativnije posljedice u Bosanskom ejaletu, pri čemu je Zvornički sandžak, također, direktno podnosio posljedice svih ratnih dešavanja krajem 17. stoljeća. Zvornik, kao sjedište Zvorničkog sandžaka, bio je osvojen 15. decembra 1688. godine od strane markgrofa Ludviga Badenskog i ostao je u “vlasti Habsburške Monarhije do ponovnog vraćanja od strane Topala Husein-paše 1. augusta 1689. godine, nakon kratke opsade” (str. 251). Za vrijeme Bečkog rata, Zvornički sandžak je ostao i bez jedne od svojih mnogobrojnih tvrđava, bez tvrđave

Novi na Savi, koja je porušena nešto prije 1700. godine.

U poglavlju *Privredni odnosi* (str. 259-294), šestom po redu, autor donosi iscrpne podatke te analizira stanje privrede u Tuzli i široj regiji, odnosno u Zvorničkom sandžaku. Privredne i ekonomske prilike su “jedno od značajnih pitanja Zvorničkog sandžaka XVII stoljeća” (str. 259). Iako su vođeni veliki ratovi tokom 17. stoljeća, Zvornički sandžak je u tom periodu pokazao svoju ekonomsku i privrednu vitalnost. Kroz tri potpoglavlja: Tuzlanske solane, Rudarstvo, Trgovina i zanatstvo i nekoliko podnaslova, autor je detaljno objasnio navedene teme.

U poglavlju *Značaj vakufa na teritoriji Zvorničkog sandžaka* (str. 295-316) autor donosi vrijedne podatke i rekonstrukciju prilika u oblasti vakufa na teritoriji Zvorničkog sandžaka, dakle, institucije koja je preko Osmanlija i Osmanske Države dospjela i na naše prostore, te naišla na veoma pogodno tlo. Prema tome, vakufi su podizani i u Zvorničkom sandžaku, a zaslužni za razvoj gradova ovoga sandžaka su vakifi: Turali-beg, Behram-beg, Bali-beg, Mustafa džindija, Iskender-beg, Abdullah-paša Budimlija, Bahši-beg, Osman-efendija itd., dok su najveći vakufi nastajali u “stalnim ili po-

vremenim mjestima boravka sandžak-begova ovog sandžaka: Donja Tuzla, Gornja Tuzla i Zvornik” (str. 295). Jedan od značajnijih vakufa na području Zvorničkog sandžaka je Turali-begov vakuf koji je osnovan u drugoj polovini 16. stoljeća, tj. 1572. godine. U naredna četiri podnaslova, autor donosi obilje podataka o mahalama i džamijama Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću, o Bahši-begovom vakufu, o Osman-efendijinom vakufu u Modriči i o Behram-begovoj medresi u Tuzli.

Osmo, odnosno posljednje, poglavlje, pod naslovom *Kulturne prilike* (str. 317-340), sadrži detaljna objašnjenja autora o kulturno-prosvjetnim prilikama u Zvorničkom sandžaku tokom 17. stoljeća. Autor je izdvojio nekoliko istaknutijih ličnosti koje su živjele, radile te kulturno stvarale na području Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću. Uz pomoć nekoliko primjera, odnosno istaknutih ličnosti, poput Muhameda Hevaija Uskufije, Hasana Kaimije, Kadi Ahmeda Čelebije, Nabija Tuzlavija, Matije Divkovića i Stjepana Matijevića, autor je uspješno rekonstruisao sliku kulturnih prilika u Zvorničkom sandžaku 17. stoljeća.

Na kraju, po ustaljenom metodološkom principu u društvenim i

humanističkim naukama, autor Bašić donosi *Zaključak* na bosanskom (str. 341-346) i *Summary* na engleskom jeziku (str. 347-352), u kojem iznosi najvažnije rezultate do kojih je došao na osnovu provedenog istraživanja na temu Zvornički sandžak u XVII stoljeću. Zapravo, autor klasično sumira sve ono što je u prethodnih osam poglavlja napisao: o značaju i ulozi Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću, zatim o njegovom upravnom i vojnom uređenju, o njegovom stanovništvu, velikim ratovima (Kandijskom i Bečkom) koji su imali velikog uticaja i negativne posljedice na ovom području, o privrednoj i ekonomskoj situaciji, o vakufima i njihovom širokom uticaju te o veoma plodotvornom i dinamičnom kulturnom i prosvjetnom životu na području Zvorničkog sandžaka u 17. stoljeću. Autor, u posljednjoj rečenici zaključnih opservacija konstatuje “da

su pripadnici različitih konfesionalnih identiteta mogli živjeti zajedno i na tom području, što je bila, svakako, odlika svakodnevnice u Osmanskom Carstvu” (str. 346).

Za razmatranu Bašićevu knjigu možemo kazati da umnogome rasvjetljava jedan do sada manje poznat period bosanskohercegovačke historije osmanskog perioda, konkretno 17. stoljeće, te još konkretnije 17. stoljeće u Zvorničkom sandžaku. Sa sigurnošću možemo donijeti zaključak i ocjenu da je ova knjiga dala veliki doprinos bh. historiografiji, a posebno osmanističkoj nauci u Bosni i Hercegovini i šire. U skladu s tim, možemo je toplo preporučiti stručnoj i naučnoj javnosti, ali i široj čitalačkoj publici, koja zasigurno neće biti tokom čitanja u stanju “dosade”, što ovom djelu daje dodatnu i širu dimenziju.

Alen Nuhanović